

ערך השירות*

א. מבוא

צוות ערך השירות, בראשות מר קובי הבר ואלוף אלעזר שטרן, ערך את דיוניו בחודשים ספטמבר 2007 ודצמבר 2008 על רקע ירידת שיעורי הגיוס לשירות חובה והגידול בשיעורי הנשירה מצה"ל. כך השתחררו משירות בכל שנה כ-5,000 צעירים יהודים (11% מהמגזר היהודי) בנימוק של "תורתו אומנותו". מגמת עלייה נרשמה גם בפטור לבנות מתוקף הסדר "הצהרת דת" (ובכלל זה בקרב בוגרות מוסדות חינוך חילוניים), כמו גם עלייה בהיקפי הפטור מטעמים נפשיים וגופניים. לכך יש להוסיף נשירה בשיעור של 17%, רובה בשנה הראשונה לשירות, בעיקר בקרב קבוצות האיכות (קב"א) הנמוכות.

נתונים אלו מעוררים חשש כי בשנים הקרובות ירד שיעור הגברים מסיימי השירות אל מתחת לרמה של 50% (מתוך סך חייבי הגיוס). המשמעות המעשית של נתון זה היא אפשרות קריסת המודל של צבא העם והתוצאות הביטחוניות, החברתיות והמוסריות החמורות שיבואו בעקבותיה. כמו כן ירידה בשיעורי הגיוס עלולה להסב נזק אדיר לכלכלה בשל הקשר ההדוק שבין אי-שירות בצבא לאי-השתתפות בשוק העבודה.

ב. דחיית פתרונות הקצה

הוועדה הניחה כי באופק הנראה לעין מודל צבא העם הכרחי למדינת ישראל, בין היתר לנוכח הנסיבות הביטחוניות והמדיניות שבהן נתונה ישראל, ההופכות את המודל של צבא מקצועי ללא רלוונטי עבורה. לפיכך הוועדה דחתה את האפשרות של אימוץ מודל של צבא מקצועי (ביטול גיוס החובה). בד בבד היא דחתה את האפשרות להחיל חובת גיוס כללית גורפת, מאחר שפתרון זה גרור עימותים פוליטיים וחברתיים קשים, ובפועל מדובר בפתרון שאינו ישים.

ג. הגדרת יעדים

יעד מרכזי בעיני הוועדה הוא הגדרת מודל צבא העם כמודל הדומיננטי, ולצורך כך יש לדעתה לפעול כדי להגדיל את שיעורי הגיוס ולצמצם את שיעורי הנשירה מהשירות. לשם כך יש ליזום פעילויות חינוכיות וחברתיות הממצבות את צה"ל כצבא העם. כמו כן, יש לפעול לשילוב כל המגזרים בשירות החובה.

ד. הפתרון המוצע

הוועדה המליצה על פתרון משולב הכולל חמישה רכיבים. יצוין שהוועדה המליצה ללוות את מכלול הצעדים במהלך שיווקי מקיף של מיתוג מחדש. מהלך זה יציג את ערך השירות ויחזק את

---

* המסמך המסכם את דיוני ועדת ערך השירות חובר בידי פרופ' ברוך נבו ועוזרת המחקר נטלי דויד צלר, אולם לא פורסם. המסמך שלפניכם הוא תקציר שהכין יוסף קלמנוביץ' לקראת דיוני פורום קיסריה. העירו הערות: קובי הבר ואלעזר שטרן.

תדמית המתגייסים בכלל והחיילים הקרביים בפרט, מתוך הדגשת ערכי השליחות והציונות, כמו גם הערך המוסף האישי לחייל.

ואלו הצעדים שעליהם המליצה הוועדה:

1. צמצום "ההפסד האלטרנטיבי" בשירות הצבאי

הגדלת התועלת האישית למתגייסים לשירות חובה, הקטנת "ההפסד האלטרנטיבי" ו**צמצום תחושת האי-שוויון** בין מתגייסים למשתמטים. הוצעו הצעדים המעשיים האלה:

- i. קיצור שירות החובה בהדרגה ובאופן דיפרנציאלי לשנתיים ותגמול בהתאם. בכך אימצה הוועדה את המלצות דוח בן בסט (2006).
- ii. הארכת השירות הלאומי-אזרחי ל-24 חודשים (יש לשקול גם הטלת חובת שירות).
- iii. סל הטבות לחיילים בזמן השירות ולאחריו:
  - העלאת שכר החובה (ייתכן שדיפרנציאלית - למערך הלחימה ולאוכלוסיות מיוחדות).
  - מתן הטבות שיש להן משמעות סמלית ואינן כרוכות בעלות גבוהה (הנחות באגרות ובתחבורה הציבורית).
- iv. הטבות ליוצאי צבא:
  - לספק אפשרות להשכלה גבוהה, אקדמית או מקצועית, לכל חייל משוחרר (מלגות, שכר לימוד חינם וכיו"ב).
  - קורסים להשלמת בגרות ולהכנה לבחינה הפסיכומטרית.
  - הגדלת מספר המכינות הקדם-אקדמיות.
  - העדפה בקבלה למקומות עבודה ממשלתיים ליוצאי צבא ושירות לאומי.

לחלק מהצעדים שנמנו יש **היבטים תקציביים ניכרים** (בצד היתרונות למשק, לצמיחה ולשוק העבודה). הוועדה הייתה ערה למגבלות התקציביות של מדינת ישראל. לפיכך היא קראה להתאמת סדר העדיפויות בתקציב המדינה בכלל, ובתקציב הביטחון בפרט, לשם יישום המלצות אלו, מאחר שלהבנתה מניעת המשבר כעת זולה עשרות מונים מן ההוצאה שתידרש לאחר מכן. כמו כן ייתכן שחלק מצעדים אלו יעוררו **טענות של פגיעה בשוויון**. לכן סברה הוועדה שכאשר יתורגמו ההמלצות לצעדים מעשיים, יש לבחון את השלכותיהם המשפטיות בזהירות ובאופן פרטני.

2. צמצום הפערים בין חיי האזרחות לבין השירות הצבאי

ניסיון לצמצם את הפער שבין החיים הצבאיים לחיים האזרחיים. המטרה היא לעדן את "חויית השירות" ולהפוך אותה לנעימה יותר. הוצעו הצעדים המעשיים האלה:

- i. שיפור מדיניות חופשות:
  - יותר חופשות.
  - "סולם חופשות" דיפרנציאלי, לפי קושי השירות.
- ii. תנאי שירות משופרים:
  - מצב המגורים ובנייני המשרדים.
  - רמת האוכל.

יש לציין כי חברי הוועדה היו חלוקים בשאלה עד כמה לסעיף זה יש משמעות מכרעת.

3. הקטנת שיעורי הצהרת דת כוזבת (בקרב בנות)

ההנחה היא שמדובר בערוץ קל ופשוט לקבלת פטור, שאיננו כרוך בסטיגמות חברתיות, ולכן יש להילחם בו בנחרצות. הוצעו הצעדים המעשיים האלה:

- i. מתן הפטור רק בתום שנת הלימודים (כדי למנוע תופעה של "הדבקה חברתית").
- ii. דרישה לחוות דעת של מנהל בית הספר בנוגע לאורח החיים של הנערה.
- iii. ועדה מקצועית מיוחדת שתחליט על מתן פטור לבנות שלמדו בבתי ספר חילוניים.
- iv. החמרת הבדיקות של נכונות ההצהרה.
- v. החמרת הסנקציות כלפי בנות אשר הצהרתן שקרית.
- vi. ימי שיווק לגיוס בנות דתיות והפיכת השירות הצבאי לאטרקטיבי עבורן.

4. הגדלת שיעור המשרתים בצבא מתוך הציבור החרדי

הוועדה סבורה כי בכל הנוגע לציבור החרדי אין לפעול בהכללות ובגישה כוחנית, אלא יש לגבש פתרונות מתוך דיאלוג, הבנה ושיתוף פעולה מתמידים. הוצעו הצעדים המעשיים האלה:

- i. הכרה באופייה המגוון וההטרוגני של החברה החרדית.
- ii. מתן מענה לצרכים ייחודיים (הכשרות מקצועיות-טכניות בצבא, הרחבת מסלולים דוגמת שחר כחול ושחר ירוק ומתן מענה לצרכים ייחודיים של המתגייסים החרדים).
- iii. מינוי יועץ מיוחד לרמטכ"ל אשר יתמקד בקשר עם המגזר החרדי: סיוע בגיוס לצבא, בניית מסלולי השירות הייחודיים, טיפול שוטף בבעיות וכיו"ב.
- iv. הגברת האכיפה על מערך תקצוב הישיבות ורישום הלומדים בהן.
- v. הידברות עם הקהילות החרדיות (הדגשת הפן הכלכלי).
- vi. לשקול פטור מוחלט משירות לתלמידי ישיבות שהגיעו לגיל 23, לפרק זמן קצוב של שנים אחדות, כדי לתמרץ את שילובם בשוק העבודה.

בהקשר זה יש להביא בחשבון כי שילוב חרדים רבים בשירות עלול לגרום לשינוי גדול בצביון הצבא. בין היתר שילוב זה עלול להקשות על שילוב נשים בצה"ל (בשל דרישות הצניעות של המגויסים החרדים); לעורר בעיות בנוגע למקור הסמכות (סמכות רבנית מול סמכות צבאית); ולפגוע בתחושת השוויון של חיילים שאינם חרדים (בשל התנאים המועדפים שיקבלו המגויסים החרדים). על המערכת הצבאית להיערך לכך מראש ולמצוא את הדרכים והכלים להתמודדות עם סוגיות אלה.

5. הדגשת תפקיד החינוך והרווחה בצבא

להחזיר לצבא מקצת מתפקידיו ההיסטוריים, כדי לחזק את משמעות השירות בעיני החיילים. עם זאת חברי הוועדה נחלקו בשאלה אם התפקידים החברתיים עדיין רלוונטיים לצבא בתקופתנו.

6. טיפול בבעיית הנשירה

מתן מענה מקיף לבעיית הנשירה של חיילים מן השירות. בין היתר יש לטפל בתחושה השכיחה של חיילים (בעיקר אלו בשירות עורפי) שהשירות הצבאי שלהם חסר משמעות (תחושת "בזבז"). הוצעו הצעדים המעשיים האלה:

- i. החלת חוק חיילים משוחררים לאחר 18 חודשי שירות בלבד (ולא 12).
- ii. חיזוק תחושת המשמעות בקרב חיילים במערך תומך הלחימה (גיבוש זהות יחידתית).
- iii. שיפור השקיפות של הליכי המיון.
- iv. המשך המלחמה בתופעת הנשירה והאי-גיוס על רקע רפואי ונפשי.
- v. הרופאים יתבקשו להבהיר למבקשים פטור את התוצאות של חוות הדעת.
- vi. הגברת שיתוף הפעולה והעברת המידע בין הגורמים הממשלתיים למיניהם.
- vii. הגברת הבקרה על הרופאים הצבאיים בכל הקשור לשחרורים.
- viii. תפעול מערך שיאתר את הנוטים לנשור וייתן להם מענה פרטני.

נספח: נתונים מספריים*

פטור משירות צבאי (נתוני אכ"א, נכון לשנת 2007)

1. פטור מתוקף הסדרים מדינתיים

א. הסדר "תורתו אומנותו": כ-5,000 נערים (יהודים; 11% מהמגזר היהודי) משתחררים בכל שנה. לפחות מחצית מהם יכולים, פיזית ונפשית, להתגייס לצה"ל. חלק גדול מהם אינו מתאים ממילא לצורת הלימודים ולרמת הדרישות התובענית של הישיבה (אינם בגדר "עילוי").

ב. הסדר "הצהרת דת" לבנות: מגמת עלייה במרוצת השנים, גם בקרב בוגרות מוסדות חינוך שאינם דתיים באופיים. ערוץ ההשתמטות הזה איננו כרוך בסטיגמה או בקושי מעשי.

ג. פטור מטעמים רפואיים-נפשיים וגופניים: עלייה (קלה) עם השנים. סביר שהיא אינה משקפת תחלואה הולכת וגדלה אלא ירידה במוטיבציה לשרת בצבא.

2. נשירה בזמן השירות

א. שיעור נשירה של 17%, רובה בשנה הראשונה.

ב. בשנים 2002-2006 חלה עלייה בשיעור השחרור המוקדם, אך ב-2007 חלה ירידה של 1.1%.

ג. 40% מהשחרורים בקרב גברים נעשים במחצית השנה הראשונה ו-22% במחצית השנייה.

ד. שכיחות הנשירה בקרב עולים עומדת על כ-22%, ובקרב ילידי הארץ כ-15%.

ה. בשנים 2005-2007 חלה מגמת ירידה בשיעור הנשירה של ילידי הארץ.

ו. 63% מהמשתחררים הם ממערך המנהלה.

ז. הנשירה שכיחה בקבוצות הקב"א הנמוכות.

מוטיבציה של מועמדים לשירות הביטחון (סקרי ממד"ה, 2000-2007)

1. רמת נכונות גבוהה ויציבה להתגייס לצבא: קרוב ל-70% בנים, 80% בנות.

2. כ-75% חשים רמה גבוהה של גאווה לקראת הגיוס.

3. בקרב הבנים, 50% מעוניינים לשרת במסלול קצונה, בתפקיד קרבי ביחידה התנדבותית.

4. עלייה במספר הסבורים ש"הרבה בני נוער לא רוצים לשרת" (יותר ממחצית) וש"החברה סובלנית למשתמטים" (כ-40%).

5. ירידה במספר החושבים שאפשר להצליח בחברה גם ללא שירות צבאי (40%).

חינוך

1. ב-15 השנים בין 1990-2005:

• שיעור החרדים מקרב תלמידי היסודי גדל פי 2.5, ומהעל-יסודי פי 3 (לוח 1).

• מספר התלמידים בחינוך היסודי החרדי גדל פי 3, ובעל-יסודי פי 4 (לוח 2).

2. נכון לשנת 2005:

• כ-25% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים לומדים במסגרת חינוך "דתי אחר" (חרדי).

• 31.8% מתלמידי הגנים לומדים במסגרת "חינוך מוכר שאינו רשמי" (חרדי).

• ככל שקבוצות הגיל צעירות יותר, כן עולה שיעור המגדירים עצמם חרדים (לוח 3).

* הנתונים נכונים למועד דיוני הצוות.

לוחות

לוח 1 התפלגות המגזרים במערכת החינוך העברי (באחוזים ; סך הכול : 100%)

על-יסודי		יסודי		כיתות א'		
2005/06	1989/90	2005/06	1989/90	2005/06	1989/90	
70.1	78.6	55.6	67.6	57.7	71.5	ממלכתי
17.9	17.6	18.7	20.5	19.3	22.2	ממלכתי-דתי
12.0	3.8	25.7	11.9	23.0	6.3	דתי אחר ¹

מקור: עיבודי המחברים לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח 2 התפלגות המגזרים במערכת החינוך העברי (במספרים מוחלטים)

על-יסודי		יסודי		כיתות א'		
2005/6	1989/90	2005/6	1989/90	2005/6	1989/90	
329,049	256,000	324,370	320,018	51,840	49,941	ממלכתי
84,023	57,323	109,096	97,047	17,340	15,507	ממלכתי-דתי
56,328	12,377	149,934	56,335	20,664	4,400	דתי אחר
469,400	325,700	583,400	473,400	89,844	69,848	סך הכול

מקור: עיבודי המחברים לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח 3 פילוח התושבים לפי הגדרה דתית וגיל (באחוזים)

לא יהודים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	יהודים סך הכול	
19.6	45.0	38.3	9.8	6.7	80.4	סך הכול
19.7	44.9	37.6	10.2	7.0	80.3	גברים
19.4	45.1	39.1	9.3	6.4	80.6	נשים
23.1	42.8	35.1	10.4	11.7	76.9	גילאי 20-24
24.6	46.7	34.6	9.4	9.1	75.4	גילאי 25-44
15.6	45.0	41.2	9.4	4.1	84.4	גילאי 45-64
12.0	42.1	45.8	10.2	1.9	88.0	גילאי 65-74
8.1	43.0	42.7	11.8	2.3	91.9	+75

מקור: עיבודי המחברים לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

1 דתי אחר = פיקוח חרדי, על פי הגדרת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.